

2. Караман С.О., Мацько Л.І., Караман О.В. Українська мова. Як писати переказ (навчально-методичний посібник). – К.: "Магістр - S", 1998.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000. – 272с.
4. Ладыженская Т.А., Баранов М.Т. Особенности языка ученических изложений. – М.: Просвещение, 1965.
5. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках рідної мови. – К.: Рад. школа, 1984.
6. Пентиліюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 30.
7. Пентиліюк М.І. та інші. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2000.
8. Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К.: Рад.школа, 1981.
9. Шелехова Г. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 26-29.

Н.А.Царук

Фразеологізоване речення чи речення фразеологізованої структури?

Для обслуговування комунікативних потреб мовців кожна мова має систему мінімальних структурних схем, за якими будуються односкладні й двоскладні, прості й складні речення. Однак у живому мовленні існує чимало висловлень, що не відповідають певному граматичному зразку або посідають особливе місце в системі тих чи інших структур, формуючи так звані "перехідні" тип від одного граматичного зразка до іншого.

Так, наприклад, серед сурядних речень сучасної української мови виокремлюються двокомпонентні побудови з лексико-граматичними засобами передачі семантики протиставлення. Спостереження за фактичним матеріалом дозволяє виділити ряд моделей таких речень, а саме: $S_{\text{наз.}} + S_{\text{ор.}}$, а... (Робота роботою, а треба, щоб вихідні пройшли весело й змістовно (Усн.)); $S_{\text{наз.}} \text{ то } S_{\text{наз.}}$, а... (Правда то правда, а протилежній стороні теж треба дати можливість виправдатися); $Ad \text{ то } Ad$, а... (Легідний то легідний, а вкусити ще й як може (Усн.)); $Av \text{ то } Av$, а... (Добре то добре, а треба і про завтрашній день подумати (Газ.)); $P \text{ то } P$, а... (Своє то своє, а спробуй його вирости (Газ.)); $P - P$, а... (Хто – хто, а ветерани бачили війну не на картинках, не в книжках вони про неї читали (Усн.)); $Q \text{ не } Q$, а... (Десять не десять, а тиждень його точно не було (Усн.)); $V_{\text{інф.}} - (\text{то}) + (\text{не})$ $V_{\text{особ.}}$, а... (Плакати не плачу, а згадую про ту прикрість часто (Усн.)); $V_{\text{наказ.}} + \text{не } V_{\text{наказ.}}$, а... (Сердься не сердься, а діти все одно по-своєму зроблять (Усн.)) тощо.

Деякі з таких речень в українській мові чи не вперше помітив С.Смеречинський. Він звернув увагу на стилістичну вагу конструкцій із "дієслівним повтором" [8, 147]. Структурні особливості речень типу: *Лиха робить він не робить, але й добра не багато* досліджував О.Потебня [5, 439]. Як суто стилістичний засіб розглядав подібні побудови Л.Булаховський [1,149].

Російськими мовознавцями означені конструкції аналізувалися з точки зору їхньої синтаксичної природи (О.Пешковський, О.Шахматов, В.Чернишов), як синтаксично зв'язані побудови (Л.Ройзензон, Д.Шмельов, О.Бушуй), з боку їхнього розмовного характеру (Н.Шведова).

Незважаючи на достатньо довгу історію вивчення, названі структури залишаються недостатньо розробленими як в українському, так і в російському мовознавстві. Вони потребують комплексного аналізу і на структурно-семантичному, і на функціональному рівнях.

До сьогодні ще не існує ні єдиної дефініції явища, ні єдиного терміна для визначення таких речень. Так, Д.Шмельов називає їх "зв'язаними синтаксичними структурами" [10, 52]. Російська граматики 1980 року користується терміном "фразеологічно зв'язані" [6, 537]. Автори збірника "Синтаксис складного речення" побудови типу: *Емоції емоціями, а мне следует быть объективным (В.Богомоллов); Меряй не меряй, а во все стороны на пятьдесят верст лучше меня никто не рисует (В.Тендряков)* називають "фразеологізованим реченням" [7, 5]. Останнім терміном користуються також російські мовознавці В.Белашапкова, П.Лекант. Н.Шведова фразеологізованим реченням називає структури "з індивідуальним відношенням компонентів та з індивідуальною семантикою" [6, 383].

Термінами "фразеологізоване речення" та "речення фразеологізованої структури" як синонімами користується український мовознавець Н.Гуйванюк, досліджуючи прості побудови типу: *Так тому й быть!; Та дай мені спокій!; Що буде, то буде!* [2, 94].

В.Явір називає висловлення типу: *Віна війною, а життя життям; Досвід досвідом, але і я злякався, Ображайся не ображайся, а потрібна ясність* реченнями фразеологізованої структури [11, 42]. Дослідниця зауважує також, що для переважної більшості таких конструкцій не властива фразеологізація якогось конкретного слова, "фразеологізованою є сама схема речення" [там же, 44].

Припускаємо, що фразеологізованими можна назвати речення, "зв'язані" не стільки на рівні структури, скільки на рівні семантики, тобто такі, що, як і фразеологізми, відтворюються як готові, наявні в мові одиниці з певним значенням. Вони визначаються насамперед стійкістю лексичного складу, пор.: *Справді! Йй-богу! Слово честі!* (із семантикою ствердження, згоди); *Навряд; Ні в якому разі; У жодному випадку* (із значенням заперечення, незгоди); *Цить! Досить!* (із значенням спонукальної модальності) тощо. Такі речення, на думку М.Личук, з'являються під впливом загальної тенденції до фразеологізації. Вони відібрані носіями мови для позначення чи вираження багатьох життєво необхідних понять, емоцій, почуттів [4, 87].

Досліджені нами двокомпонентні побудови із протиставно-зіставним зв'язком типу: *Поразки поразками, а життя продовжується; Плач не плач, а старого не вернути* і подібні навряд чи можна назвати фразеологізованими реченнями. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує

насамперед стійкість моделі таких структур при їх вільному лексичному наповненні.

Так, наприклад, у 162 реченнях моделі $S_{\text{наз.}} + S_{\text{ор.}}$, а... (типу: *Сміх сміхом, а...*) іменники, що оформлюють препозитивний компонент, зафіксовані в одиничному використанні. Крім того, вони належать найрізноманітніших тематичних груп, наприклад:

- 1) емоційний стан людини (почуття, емоції, настрої, переживання): *Дружба дружбою, а правду я тобі все-таки скажу; Сміх сміхом, а децю з його фантазій вийшло; Журба журбою, а жива людина має думати про живе;*
- 2) практична діяльність людини: *Служба службою, але родинні зв'язки понад усе; Оранка оранкою, але якщо дощу не буде, то і врожаю не чекай;*
- 3) лексеми із значенням частин тіла: *Голова головою, а чоловік і руками повинен багато чого уміти;*
- 4) лексеми із значенням уявних істот, релігійних понять: *Душа душею, але і тіла жалко; Чорт чортом, а болото болотом тощо.*

Усі номінативи, що наповнюють препозитивний компонент зафіксованих речень, ужиті в прямому значенні. Їхню переважну більшість становлять загальні іменники – неістоти і поняття абстрактні ("війна", "план", "реформа", "вігадка", "мода", "згода", "журба" тощо).

Фразеологіцією позначена саме структура досліджуваних побудов. Такі речення завжди двокомпонентні. Препозитивна частина (модель з повтором) передбачає наявність постпозитивної, а також формального покажчика семантичних відношень – протиставного сполучника *а* (рідше *але, та*).

Таким чином, означені конструкції слід визнати особливим типом складносурядних (або перехідним типом від простих ускладнених до складносурядних) речень фразеологізованої структури. Хоча функціонують вони, як правило, на периферії українського синтаксису, їхня продуктивність є підтвердженням їхнього особливого статусу: виконуючи насамперед комунікативну функцію, такі побудови мають яскравий експресивно-образний план вираження і специфічну модальність. Зрозумілі переважно в контексті, вони мають у ньому своє чітко визначене місце і несуть на собі певні текстоутворюючі функції. Їхні різноманітні структурні реалізації, пов'язана з ними семантика, а також функціональні особливості потребують подальшого вивчення.

Література

1. Булаховський Л.А. Историчний коментар до української літературної мови / Вибрані праці в п'яти томах: Т.2. – К., Наукова думка, 1977.
2. Гуйванюк Н.В. Речення фразеологізованої структури // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті. – Чернівці, Вид-во ЧДУ, 1996.
3. Исламова Н.Ф. Сложные фразеологизованные предложения, выражающие противительные отношения / Устойчивые структуры русского языка: Учебное пособие. – Казань, Из-во Казанск. ун-та, 1985.

4. Личук М.С. До питання фразеологізації синтаксичних побудов // Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І.І.Слинька. – Чернівці, Вид-во ЧДУ, 1997.
5. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – Т. 2. – М., 1958.
6. Русская грамматика: В 2 т. – Т. 2.: Синтаксис / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М., 1980.
7. Синтаксис сложного предложения / Устойчивые структуры русского языка: Учебное пособие. – Казань, Из-во Казанск. ун-та, 1985.
8. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. – Харків, 1932.
9. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М., Наука, 1960.
10. Шмелёв Д.Н. О "связанных" синтаксических конструкциях в русском языке // Вопр. языкознания. – 1960. – № 5.
11. Явір В.В. Складні речення фразеологізованої структури // Українська мова: питання системи і функціонування. – Кривий Ріг, КрДПУ, 1995.

М.В.Цегельська, доцент, канд. філол. наук

Семантичні особливості фразеологізмів на позначення часу в українській мові

Система темпоральних специфікаторів займає особливе місце в кожній мові тому, що часові поняття та орієнтири супроводжують людину протягом усього життя. Незважаючи на те, що лексичні засоби вираження часу (іменники та прислівники типу день, вечір, невдовзі, завжди) мають приблизні еквіваленти в багатьох мовах, фразеологізми з темпоральною семантикою в них суттєво відрізняються. Набір ідіоматичних засобів вираження часу є неповторним та особливим для кожної мови, в ньому віддзеркалюються звичай народу, фіксуються історичні та соціальні особливості його розвитку.

В українській мові темпоральні фразеологічні одиниці (ФО) утворюють систему, до якої належать ФО з граматичними ознаками іменника – бабине літо, година пік та інші. Вони реалізують часове значення більш конкретно, ніж ті ФО, що співвідносяться з обставинними прислівниками (чи тепер, чи в четвер: до сідю коси та ін.). До адвербіальних ФО відносимо стійкі сполуки з частково або повністю переосмисленим значенням. Вони складаються з двох або більше слів, одне з яких обов'язково повнозначне. Частина цих фразеологізмів подібна за своїми семантичними ознаками до прислівників займенникового походження (як рак свисне - ніколи), інші – до прислівників іменникового походження (серед білого дня - вдень), переважна ж більшість ФО співвідноситься своєю внутрішньою формою з прислівниками прикметникового походження (у сиву давнину – давно, у свинячий голос - пізно).

Темпоральні фразеологізми утворюються як шляхом метафоричного, так і шляхом метонімічного перейменування. Метафора зумовлюється потребою виявити щось нове, раніше не назване, через вже відоме, існуюче в мові. Частина метафорично утворених темпоральних фразеологізмів є стійкою, постійно вживаною в мові (на світ